

DOMOBRANSTVO NA PRIMORSKEM

BORIS MLAKAR

Za razvoj narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem je bilo posebej značilno dejstvo, da tukaj v začetku ni bilo prave organizirane sile, ki bi lahko že v letu vstaje — 1941 — privedla gibanje do tiste stopnje in do tistih uspehov, ki so bili značilni npr. za Ljubljansko pokrajino. Tu ni bilo organizacij Komunistične partije Slovenije, ni bilo drugih naprednih organiziranih struj, ki bi na podlagi svojih predvojnih izkušenj lahko takoj pričele z oboroženim bojem proti okupatorju. Tako stanje je seveda zakrivila več kot dvajsetletna italijanska in fašistična okupacija Primorske, ki je povsem uničila vse, kar je bilo na zunaj slovensko, predvsem pa seveda vse, kar je spominjalo na politične organizacije. Mnogo slovenskih izobražencev t. i. narodnih voditeljev je že pred vojno živelo v Jugoslaviji, tako da je pri organizaciji NOG morala pomoč v organizacijskem in vojaškem smislu priti iz osrednjega dela Slovenije. Značilno za položaj na Primorskem je bilo tudi to, da je narodna in borbena zavest slovenskega prebivalstva še dolgo bila pred organizacijskimi možnostmi in rezultati NOB. Vendar je že leta 1942 ta dosegla vidne uspehe, Osvobodilna fronta se je v nekaterih predelih že krepko zasedla med ljudstvom, oborožene akcije primorskih partizanov pa so že zaposlovale ogromne italijanske sile.

Primorske množice, ki so se vedno bolj vključevale v OF ter se identificirale z njenimi cilji, so bile izredno enotne. Tu sploh ni bilo prave strankarske diferenciacije, saj strank v fašistični Italiji ni bilo in le malo ljudi je bilo po deželi, ki so se zavestno prištevali k določeni politični struji, pa še to je bilo bolj rezultat tradicije stanja iz let po prvi svetovni vojni kot pa stvar organizacije. Zato so imeli voditelji NOG na Primorskem, ki so prišli iz Ljubljane, velike težave, da so tudi tu uresničevali načelo o zastopstvu raznih struj v odborih OF, kot je bila praksa v osrednji Sloveniji. V Trstu in Gorici so sicer obstajala vodstva nekdanjih primorskih slovenskih strank, predvsem klerikalne in liberalne, vendar so zunaj teh dveh mest imela silno malo vpliva, kvečjemu nekaj zaupnikov po večjih krajih, predvsem med inteli-

genco, duhovniki in premožnejšimi veljaki. Ti strankarski voditelji so že pred vojno ustanovili nekakšen Narodni svet iz zastopnikov obeh glavnih smeri in po vzgledu svetov po prvi vojni, vendar ni igral nobene politične vloge in se je tudi redko sestajal. V njem tudi ni bilo enotnosti; pogosti spori so bili še v okviru katoliške skupine, kjer sta se izoblikovali dve smeri, skupina dr. Janka Kralja, ki je v tem okviru predstavljala staro Slovensko ljudsko stranko in naprednejša, večinska skupina, ki se je deloma imela za krščansko socialistično. Kraljeva skupina je že od začetka do OF zavzela odklonilno stališče in je to izražala z aktivno propagando po deželi, predvsem proti komunistom, ki so vodili NOG. Druga skupina je sprejela pogajanja z vodstvom OF na Primorskem in je Kralja obsodila kot belogardista, ki sodeluje z Natlačenom v Ljubljani in z Italijani, toda odklanjala je aktivno sodelovanje v oboroženem boju, saj je imela predsodke proti vodilni vlogi komunistov in preveč je bila navezana na jugoslovansko vladu v Londonu pa tudi pojmi o četnikih in Mihajloviću ji niso bili še jasni. Podoben je bil položaj pri liberalcih, čeprav ti niso igrali take vloge in so vsaj v začetku izražali večje simpatije do OF zaradi njenega narodnega programa.¹ Akcija proti OF se je krepila zlasti v Kraljevem krogu pa tudi v okviru drugih skupin. Po deželi je bilo stalno nekaj agitatorjev — duhovnikov, pričelo je izhajati nekaj ilegalnih listov klerikalne in mihajlovičevske smeri, organizirala se je Katoliška akcija kot osrednja protikomunistična organizacija in krepilo se je povezovanje s protinarodnimi krogi v Ljubljani, saj je Kralj pristopil k osrednji belogardistični organizaciji, k Slovenski zavezi.

Akcija, usmerjena proti NOG, je velik del pobud in tudi konkretne pomoči dobivala iz Ljubljanske pokrajine oz. iz Ljubljane. SLS je skušala na Primorskem vzpostaviti svojo organizacijo, ki bi se po vplivu približala nekdanjemu stanju ter v ta namen dolpošljala svoje odposlance, ki so primorske politike in duhovnike prepričevali o pravilnosti kapitulantske politike uradne SLS in o potrebi takojšnje akcije proti OF. Stalni odposlanec Ljubljane je bil npr. duhovnik Godina, ki pa je dosegel le malo uspeha, saj se je večina starih »političnih ljudi« odločila v tedanjih razmerah za taktiko čakanja in je to opravičevala s posebnimi razmerami na

* Sestavek je povzetek magistrske naloge z istim naslovom, ki je bila branjena na PZE za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani 1977. leta.

Primorskem v primeri z onimi na Kranjskem. Tudi četniki, Mihajlovičevi eksponenti v Sloveniji, so skušali svojo dejavnost razširiti na Primorsko in so v Trstu imeli center za svoje obveščevalce in organizatorje. Na Primorskem sta bila nekaj časa tudi Mihajlovičev komandant za Slovenijo major Novak in vodja obveščevalnega centra Marjan Strniša.² V mestu Trstu in njegovi okolici naj bi bilo že več organiziranih skupin, vendar belogardistična poročila govore o tem, da se OF uspešno bori proti njim, ljudje so jih sami začeli poimenovati kot belogardiste, kar ima pri njih zelo slab prizvok.³ Iz Ljubljane je že pred kapitulacijo Italije prihajalo zmeraj več belogardistične literature in vodstvo NOG je moralo včasih že poseči po ostrih ukrepih. Med najbolj zagrizenimi nasprotniki OF so bili nekateri katoliški izobraženci in bivši politiki, poleg že znanega dr. Janka Kralja naj omenimo še dr. Mirka Brumata, Poldeta Kemperleta, Iva Brica itd.⁴

Ob vsem tem lahko rečemo, da kljub velikim uspehom, ki jih je dosegla OF in KPS pri organiziranju primorskih množic v boju proti fašizmu, še ni bila dosežena takšna širina in stopnja razvoja, ki bi onemogočala nadaljnji razvoj protirevolucionarne akcije. Še veliko je bilo »nikogaršnje zemlje«, kjer se je lahko bohotila antikomunistična propaganda, kjer so lahko razglašali politiko čakanja in kjer so tudi organizacijsko že lahko delovali belo- in plavogardistični agenti. Seveda je bila akcija OF daleč spredaj in ni na Primorskem ne tedaj, ne pozneje bilo nasprotnika, ki bi ji lahko konkuriral v pogledu privrženosti množic. Protiljudska propaganda akcija, ki je že v obdobju pred kapitulacijo Italije velik del svojih sil dobivala iz Ljubljane, je po običajni taktiki OF hotela označiti kot povsem komunistično organizacijo, ki naj bi jo komunisti uporabljali za uresničitev svojih prikritih in temnih namenov in tako z gesli o svobodi in narodnosti gojljufali primorske Slovence. Vsa ta propaganda je po besedah enega izmed duhovnikov imela nekaj uspeha, kajti strah pred komunizmom, namišljen ali pa resničen, je bil seveda zaradi desetletne propagande še vedno velik. Tako mišljenje so podžigali predvsem tisti, ki so se zavedali, da bo z zmago OF verjetno vzpostavljen pravičnejši družbeni in politični red, v katerem bi oni izgubili vodstvo in privilegije. Do kapitulacije Italije in še nekaj časa potem je vsa ta akcija imela predvsem značaj ustne in pismene propagande, vodene predvsem po agentih iz Ljubljane. Druga stvar je bilo organizacijsko povezovanje, ustvarjanje raznih ilegal v zvezi s

centralami v Ljubljani, vendar je to imelo večji pomen šele za pozneje. Velik del ljudi pa, ki so sestavljali morebitni potencial za protirevolucionarno akcijo, je stal ob strani in je preprosto čakal. V besedah se je pogosto izražal za OF, vendar je izražal velike rezerve zaradi vodilne vloge komunistov. Za organizacijo javnega in morda celo oboroženega protikomunističnega boja takrat na Primorskem ni bilo nobenih pogojev. Zaradi razmeroma nerazvitega NOB okupator na to še ni pomišljal, jasno pa je bilo, da bi mogel oboroženi boj proti OF in NOV potekati samo ob privolitvi in pomoči okupatorja. Ker pa so bili do 8. septembra 1943 okupatorji Italijani, je bilo jasno tudi to, da zaradi visoke narodne zavesti primorskih Slovencev tak boj ne bi v nobenem oziru prišel v poštev.

Spremembe pa so nastale s kapitulacijo Italije. Italijanska oblast je preprosto razpadla ali pa je z njo pometla splošna ljudska vstaja, kar je imelo za posledico nastanek obsežnega osvobojenega ozemlja, na katerem so nastajali novi organi ljudske oblasti. Prav tako so dotedaj maloštevilne partizanske enote v številčnem in organizacijskem smislu prerasle v pravo narodno vojsko, oziroma v 9. korpus NOV in POJ. Kljub nekaterim delnim uspehom vsega tega ni mogel spremeniti niti novi, nemški okupator, ki je ozemlje Primorske zaradi izredne strateške važnosti skušal takoj in v čimvečji meri zasesti. NOG se je razvijalo naprej. Očitno je bilo, da tega organiziranega boja za svobodo ne bo več mogoče uničiti, kar so ob koncu svoje jesenske ofenzive spoznali tudi Nemci, ki so se nato omejevali le še na varovanje glavnih komunikacij in na zasedbo drugih važnih objektov, kot so tovarne in rudniki. Celotno ozemlje Primorske je bilo vključeno v novo nemško operacijsko cono Jadransko primorje, ki mu je načeloval visoki komisar Rainer. Ne glede na različne aluzije na obdobje Avstro-Ogrske je treba reči, da Nemci na Primorskem niso bili tako osovraženi kot Italijani, s čimer je postala možnost, da bi del prebivalstva bil pripravljen sodelovati z okupatorjem, že večja. S tem se je povezovala taktika nemškega okupatorja, ki je imel precej smisla za narodnostne razmere na tem področju in jih je izkoriščal sebi v prid. Splošna ljudska vstaja, ki je pokazala, da velikanska večina Primorcev sledi NOG, je tudi pokazala, da grozi nekdanjim »narodnim voditeljem« velika nevarnost, da izgubijo med ljudstvom še tisto malo vpliva, ki so ga imeli dotedaj. T. i. goriška sredina je po kapitulaciji Italije doživela delni razkroj in se je del njenih pripadnikov priključil OF. Osta-

li so še naprej sledili svoje egoistične interese ter se pri tem povezovali z reakcionarnim vodstvom v Ljubljani, kajti sile na Primorskem so bile prešibke, da bi lahko pričele samostojno protirevolucionarno akcijo.

V Ljubljani, oziroma v Ljubljanski pokrajini je bil položaj drugačen. Tam so stari strankarski vrhovi že od poletja 1942 vodili pravo protirevolucijo, ki je bila po kapitulaciji Italije vojaško sicer poražena, vendar se je po prihodu nemških okupatorjev iz ostankov bele garde pričelo ustanavljati Slovensko domobranstvo, ki je bilo v vojaškem pogledu v boju proti NOV veliko bolj nevarno, tako da je tam grozila ta borba postata prava državljanska vojna. Iz Ljubljane bi torej lahko prišla dovolj velika pomoč protikomunističnim silam na Primorskem in to so zainteresirani takoj sprevideli. V Ljubljano so s Primorske pričele prihajati prošnje in pobude, da bi od tam na Primorsko poslali določeno število domobrancev, ki bi s propagando širili protikomunistično misel, vojaško pa bi nastopali kot majhna jedra za bodoče domače oddelke. Posebej značilno v tem smislu je bilo pismo oziroma poročilo duhovnika Stanke Žerjala o položaju na Primorskem generalu Leonu Rupniku z dne 19. oktobra 1943. Žerjal se je takrat mudil v Ljubljani po poblastilu »nekaterih vodilnih osebnosti na Goriškem in Tržaškem« z nalogo, da stopi v stik z odločilnimi osebnostmi protikomunističnega tabora. Žerjal v poročilu s svojega stališča opisuje položaj na Primorskem in pravi, da se bodo ljudje obrnili proti partizanom, če bodo Nemci vrnili Slovencem vse tisto, kar so jim uničili fašisti. Iz Kranjske naj bi prišli stoprocentno protikomunistično usmerjeni domobranci, ki naj bi izvedli med ljudmi mobilizacijo. Natančnejše predloge bodo po Žerjalovih besedah podali vodilni primorski inteligenti, ki jih je treba poklicati k sodelovanju in med katerimi na prvem mestu imenuje dr. Janka Kralja, ki naj bi imel vse pogoje za vodstvo primorskih Slovencev. Ob koncu svojega obširnega poročila pravi Žerjal: »Če nemški Rajh podeli deželi vse tiste stvari, ki sem jih gori predlagal kot skupno željo vsega ljudstva, potem se bo dežela absolutno pomirila, bo avtomatično nehal v deželi komunizem in iredentizem ter bo ljudstvo absolutno lojalno do nemške nadoblasti«. V imenu tistih, ki so ga poblastili, in to »pomeni tudi v imenu vsega prebivalstva na Primorskem«, Žerjal potem prosi Rupnika, naj ta njegov ekspoze v celoti posreduje Rainerju, kateremu vsi primorski inteligenti že zdaj obljublajo vse svoje delovanje in oporo pri njegovem delu za »našo toliko preizkušeno

slovensko Primorsko«. ⁵ Taki in podobni pozivi, tudi anonimni, pa tudi nekaj slovenskih županov iz Primorske, je prihajalo v Ljubljano ter rotilo vodstvo, naj vendar nekaj stori, da se prepreči velik polet NOG na Primorskem ter pri tem ponujali svoje izdajalske usluge. Neki »primorski rodoljub« je to utemeljeval s tem, da bo protikomunistična akcija kljub morebitni zmagi v Ljubljanski pokrajini v veliki nevarnosti, če bodo na Primorskem zmagovali partizani, saj je OF vse-slovenska organizacija, medtem ko pa je njihova akcija »egoistična«.

Vendar je bil ta očitek v veliki meri neutemeljen. Vodstvo SLS, Slovenskega domobranstva ter drugih reakcionarnih organizacij se je zelo dobro zavedalo pomena Primorske, pri čemer je vsem venomer lebdela pred očmi možnost zavezniškega izkrcajanja pri nas, oziroma osvoboditve naše dežele po Angliji. Zato je bilo zelo važno, kdo se bo lahko zaveznikom predstavil kot gospodar dežele. Pri tem pa jih ni prav nič motilo, če pri tem prizadevanju sodelujejo z Nemci in se v bistvu borijo proti zaveznikom. Že oktobra 1943 je VOS opazila v Ljubljani živahno delovanje, ki je bilo usmerjeno na Primorsko ter med drugim poroča, da je neki višji domobranski oficir dobil nalog, naj gre na Primorsko in poizkusi organizirati »slovensko armado«. Naslednje poročilo že pravi, da so pri Nemcih dosegli, da se ustanovi domobrantska legija na Goriškem. Kot organizator naj bi na Primorsko spet odšel duhovnik Godina, član vodstva SLS, in 20 oficirjev s posadkami. O tem je 2. novembra 1943 dejal dr. Leskovar: »Načrti za akcijo proti Primorski so pripravljeni. Položaj je ugoden, zlasti kar se je duhovščina obrnila v veliki meri proti partizanom. Zaradi težav ne bo mogoče kar na Primorskem organizirati domobranstva, pač pa bodo iz edinic v Ljubljanski pokrajini odšli prvi oddelki na Primorsko, kjer se jim bodo priključili domači fantje.« ⁶ V skladu s pripravami in raznovrstnimi prizadevanji za organiziranje domobranstva na Primorskem se poročila take vrste množijo, večkrat pa so si tudi v nasprotju, kar je ustrezalo zmešnjavi, ki je vladala v odnosih med kontrarevolucionarnimi silami v Ljubljani. Na Primorsko so odhajali agenti različnih skupin in ilegal, ki so ob svojih medsebojnih sporih skušali nekaj organizirati. V Trstu naj bi se vgnezdili pristaši Glavača, v Gorici in na Tolminskem pa stražarji, medtem ko so povsod svoj lonec pristavili še mihajlovičevci. Vsaka skupina je delala na svojo roko in včasih eni za druge niso vedeli. Vendar iz vsega tega sta vidni predvsem dve

akciji. Vodstvo SLS je kot organizatorja domobranstva na Primorsko poslalo polkovnika Kokalja, ki je bil njen eksponent ter je bil sredi oktobra izločen iz organizacijskega štaba Slovenskega domobranstva v Ljubljani. O tem so morala biti z Nemci neka pogajanja, kajti ravno Kokalj se je v Trstu z višjim SS in policijskim vodjem Odilom Globocnikom pričel pogajati o osnovanju domačih oddelkov za borbo proti NOV, oziroma za borbo proti komunistom. Nemci so namreč imeli podobne načrte in jim je ta pobuda iz Ljubljane prav prišla.

Hkrati je z nekoliko drugačno akcijo, ki je bila bolj v skladu s pobudami s Primorske, pričel general Rupnik, ki je 15. novembra 1943 poslal dol t. i. Primorski odred slovenskih domobrancev, ki ga je vodil poročnik Marjan Lavrič. Odred je štel 29 domobrancev in se je mudil najprej v Trstu, nato pa v Gradiški ter je sodeloval pri nemških akcijah ter zasliševal partizanske ujetnike. Nemci niso natančno vedeli, kaj s temi ljudmi početi in pod kakšno komando spadajo in so zato ta Lavričev odred 13. januarja 1944 podredili poveljstvu polkovnika Kokalja.⁷

Medtem je polkovnik Anton Kokalj zaključil svoja pogajanja, tako da je Globocnik 26. novembra 1943 dal privoljenje za ustanovitev Slovenskega narodnega varnostnega zbora — SNVZ ter imenoval Kokalja za inšpektorja »deželne varnosti o onih delih operativne zone Jadransko Primorje kjer so naseljeni Slovenci.«⁸ Pod tem gre seveda razumeti le pokrajine Trst, Gorica in Reka, ne pa Ljubljanske pokrajine, ki je sicer tudi spadala v Jadransko primorje, pač pa je 7. decembra 1943 izšla v uradnem listu uredba visokega komisarja Rainerja o postavitvi domobranskih oddelkov v vsej operacijski coni.⁹ Po Globocnikovem ukazu mu je bil Kokalj neposredno podrejen in je od njega dobival vse smernice za delovanje. Kar se tiče organizacije, naj bi se SNVZ postavil iz domačih sil, ki bodo vezane na svoj kraj, skrbele za red in mir, imele bodo sicer lastne voditelje, toda ti bodo dobivali navodila od krajevnih nemških poveljnikov. Osnovna enota naj bi bila krajevna varnostna straža, več straž naj bi se združilo v skupine varnostnih straž in več skupin v odseke varnostnih skupin. Načelno naj bi taka straža služila le v svojem domačem kraju, vendar bo odvisno od potreb, če se bodo tudi dejansko združevale. Ko bo ta varnostni zbor dosegel svoj namen, ko bo organiziran in zgrajen ter bo lahko sam skrbel za red in mir na svojem področju, bodo ukinjene, oziroma odstranjene vse druge rodne enote (italijanska milica!). Tudi gle-

de financiranja je SNVZ vsestransko podrejen in odvisen od Globocnika oziroma od SS. Na koncu svojega dopisa pravi Globocnik: »Vaša naloga naj služi zaščiti naroda in s tem političnemu miru. Nemški narod bo cenil Vaše zasluge po Vašem uspehu.«¹⁰ V tem dopisu omenjena skrb za red in mir je seveda pomenila borbo proti partizanom in »varovanje« prebivalstva pred njimi in to, kot vidimo, v obliki nekakšnih vaških straž, kot so jih poznali v Ljubljanski pokrajini že pred kapitulacijo Italije. V celem naj bi bile te straže le nekakšne pomožne enote, organizirane po teritorialnem načelu in v celoti podrejene nemškemu poveljstvu. V ukazu se nikjer ne omenja slovenski narod, za katerega naj bi se domobranci po lastnih besedah borili, pač pa se, značilno, omenja nemški narod.

Od vsega začetka je bil na čelu SNVZ organizacijski štab, ki mu je ves čas načeloval polkovnik Kokalj. Kot običajno se je štab delil na razne odseke oziroma oddelke, po katerih vidimo, kakšne naloge si je zastavil štab primorskih domobrancev. Zelo ilustrativen je pri tem kulturno-politični odsek, ki je imel referate za ljudsko prosveto oziroma za društva, za šolstvo, za tisk, za civilno politično upravo, za informacijsko-intervencijsko službo ter za socialno pomoč. To kaže na zelo velike domobranske ambicije. Nemci so pri tem skrbeli le nekoliko za organizacijo na višji stopnji, na nižji ravni pa so bili domobranci prepuščeni sami sebi. Ker so nemške oblasti organizirale kolaboracionistične enote strogo po pokrajinah (tudi med Italijani in Hrvati), so bile tudi v okviru SNVZ osnovne organizacijske enote t. i. skupine slovenskih narodnih varnostnih straž (SNVS), in sicer je bil sedež teh skupin v Gorici za Goriško pokrajino, v Postojni za Tržaško pokrajino ter v Ilirski Bistrici za Reško pokrajino, zaradi posebne važnosti in odrezanosti od Gorice pa je nekaj časa obstajala še skupina SNVS Idrija. V vsaki pokrajini je bil poseben nemški inšpektor za t. i. Landschutz, ki je bil podrejen Globocniku. Če omenimo še nemške zvezne oficirje pri domobranskih enotah, potem je jasno, da je bila posebno v začetku Kokaljeva avtoriteta zelo majhna in je moral tudi pozneje venomer izrecno poudarjati svoje vodstvo in svoja pooblastila. V okviru vsake skupine SNVS se je sčasoma razvilo različno število domobranskih čet, kar je bilo odvisno od potreb v določeni pokrajini, še bolj pa od stopnje razvoja in uspehov ali neuspehov, ki jih je tam dosegel SNVZ. Čete so ne glede na to, h kateri skupini so spadale, imele svoje zaporedne številke in jih je bilo npr. po-

leti 1944 skupaj šestnajst in so skupaj šteje okoli 1800 mož. Tako organizacijsko stanje je trajalo do oktobra 1944, ko se je celotni SNVZ preuredil v t. i. 1. slovenski udarni polk s štirimi udarnimi bataljoni ter s pomožnimi enotami. To so seveda zahtevali Nemci, ki so si od teh udarnih bataljonov obetali učinkovitejšo pomoč v boju proti NOV, kot pa od prejšnjih, na teritorialnem načelu delujočih posadk in čet. Marca 1945 lahko zasledimo tudi poskus, da bi ustanovili še drugi udarni polk, vendar za to ni bilo pravih pogojev.¹¹ Iz dveh že obstoječih bataljonov pa je bila v Vipavski dolini formirana Bojna skupina Ajdovščina. Razen tega je bilo še nekaj čet in domobranskih policijskih enot, ki pa niso imele večje operativne vloge.

V začetku je bilo središče delovanja primorskih domobrancev, ki so sami sebe imenovali stražarje ali Narodne straže, v Trstu, pozneje pa v Postojni, kamor sta se jeseni 1944 preselila organizacijski štab in pa štab polka. V letu 1945 imamo lahko za center njihovega delovanja Vipavsko dolino, kjer je bila koncentrirana Bojna skupina Ajdovščina, pač zaradi nemških potreb po varovanju doline proti Trnovskemu gozdu. Razmeroma močni domobranski središči sta bila še Ilirska Bistrica in Tolmin, posebej pa je bilo vidno širše idrijsko območje z močno postojanko na Veharšah, kjer je zelo vplivala bližina velikih in zagrizenih postojank Slovenskega domobranstva v Dolomitih. Ostale postojanke SNVZ pa so bile stalno ali le začasno še v Kobaridu, Idriji, na Črnem vrhu, na Colu, v Vipavi, Gorici, na Razdrtem, v Prestranku, Senožečah, Št. Petru na Krasu (današnja Pivka) in celo v Klani na hrvatskem ozemlju. Poleg tega je bilo še nekaj manjših in začasnih postojank, vse pa so bile skoraj praviloma tam, kjer so bile tudi nemške posadke, le malo je bilo čistih domobranskih postojank. Nemške oblasti so SNVZ imenovale »Slowenisches Landeschutz« in je bil podrejen »Leitstabu für landeseigene Kräfte«, kamor so spadali tudi istrski domobranci, ki pa so se delili na italijanski in hrvaški del, pri čemer je hrvaški bil le neznatnega pomena. Pri tem je treba reči še to, da v začetku niso vse domobranske enote, ki so se formirale na Primorskem, spadale pod Kokaljevo poveljstvo. Akcija iz Ljubljane pač ni bila enotna, še manj pa usklajena. Omenili smo že Primorski odred poročnika Lavriča, omeniti pa gre tudi t. i. goriški »Landeschutz«, ki so ga organizirali Nemci sami, a se je slabo obnesel, saj so se njegovi pripadniki že ob prvem partizanskem napadu na njegovo postojanko v Rihemberku predali.¹²

Prav tako je bila domobranska postojanka v Tolminu vzpostavljena z neposredno akcijo iz Ljubljane, kjer sta si posebno prizadevala inž. Mirko Simčič in Tone Duhovnik. Simčič je februarja 1944 padel pod partizanskimi streli kot prvi primorski domobranec.¹³ 6. četa v Tolminu pa je v vseh ozirih prešla v sestav SNVZ šele 1. septembra 1944.¹⁴

Polkovnik Kokalj je imel pri organizaciji domobranstva neprestane težave v pogledu oficirjev in podoficirjev. Predvsem je venomer manjkalo sposobnih oficirjev, ki so iz razumljivih razlogov vsi prihajali iz Ljubljanske pokrajine, saj jih na Primorskem ni bilo. Med njim in oficirji je vladalo ves čas veliko nasprotje, bili so nedisciplinirani, Kokalj je bil klerikalec, večinoma oficirjev pa liberalci, med katerimi je imel velik vpliv major Novak s svojo ilegalno, kar je zbuvalo stalne pritožbe tudi v Ljubljani. Prav gotovo je bil del častnikov poslan na Primorsko na pobudo vodstva SLS, verjetno pa je pri njihovem odhodu vplivala še vrsta drugih vzrokov, ne nazadnje tudi beg pred roko pravice. Nekateri med njimi so se že v Ljubljanski pokrajini udejstvovali v protirevolucionarnem delovanju, predvsem pred kapitulacijo Italije. V začetku je bila tudi velika večina navadnih stražarjev po izvoru iz Ljubljanske pokrajine in so jih v Ljubljani novačili predvsem med dolenski begunci, včasih pa so jih spravili na Primorsko tudi ilegalno.¹⁵ V Trstu je imel SNVZ pri Sv. Ivanu svojo rekrutno šolo, kjer so se vežbali novinci, v Devinu pa sta bili občasno pod nemškim vodstvom še oficirska in podoficirska šola. Že zdaj lahko omenimo, da so domačini v vrste SNVZ neradi vstopali, saj je npr. prvi tržaški domačin po nekem poročilu prostovoljno vstopil v SNVZ šele februarja 1944. V prvem razdobju je bil vstop v vrste primorskih stražarjev načelno prostovoljen, vendar je bila na mobilizacijskih pohodih npr. v Vipavski dolini uporabljena tudi prisila. Nekaj prostovoljcev so v začetku dobili med partizanskimi dezertjerji in skrivači, posebno na Idrijskem in Tolminskem. Pozneje so tudi uradno začeli izvajati prisilno mobilizacijo in nabore na podlagi splošne nemške mobilizacije, kjer so se lahko mobiliziranci odločili tudi za vstop v enote SNVZ, toda ponavadi so v SNVZ najmanj radi vstopali. Takrat so se morali obvezati na neomejeno služenje vojske, medtem ko so se prvi prostovoljci obvezali le za dobo treh mesecev. Zanimiv je bil na Primorskem problem domobranske prisega. Kot je videti, so jo tukaj odločno odklonili, saj je npr. pomočnik inšpektorja major R. Ferenček 27. junija 1944 v zaupnem

dopisu vsem enotam zapovedal, da »ako bi pri kaki edinici SNVZ zahtevali kak nemški oficir ali kaka nemška oblast položitev prisege ali bilo kake zaobljube, je ista odkloniti in tukajšnje Poveljstvo nemudoma izvesti«.

Prva partizanska in tudi domobranska poročila, ki ocenjujejo začetne korake domobranske propagande na Primorskem, so si enotna v tem, da domobranska akcija nima skoraj nobenega odziva in da so ljudje odločno proti njej, ker domobranci enostavno imajo za navadno strankarsko formacijo, medtem ko »oni hočejo biti le Slovenci«. Že decembra 1943 je polkovnik Kokalj ob koncu svojega informacijskega potovanja po goriški in tržaški pokrajini poročal, da je moč opaziti velik odpor proti ustanovitvi antikomunističnega domobranstva, predvsem partizanski odpor in to tudi v Trstu in Gorici, seveda pa pravi, da je naletel tudi na določene pozitivne želje.¹⁶ Še avgusta 1944 poročajo iz okolice Postojne, da je prebivalstvo razen majhnega števila naklonjeno partizanom, medtem ko pa pripadnike SNVZ prezira. V Gorici OOOF na svoji seji 1. januarja 1944 ugotavlja, da domobranci v Gorici nimajo pristašev, vendar mora po prvi propagandni ofenzivi domobrancev že 19. januarja ugotoviti, da je prihod domobrancev zakolebal večino ljudi in da so ti že pričeli vpadati v mirenski okraj, februarja pa naj bi že mobilizirali v okolici Kanala. Povsod na okupiranem pa tudi osvobojenem ozemlju je bilo najti propagandne agente, ki so skušali ljudi obrniti proti OF, proti KPS.

Dejansko so domobranci v prvem trenutku lahko računali kot na svoje zanesljive pristaše le na redke duhovnike Kraljevega kroga ter na del t.i. slovenske »buržoazije« v večjih središčih, med katerimi je bila najvidnejša Gorica s svojo klerikalno inteligenco. Vsi, ki so bili pod njihovim vplivom, pa so v doglednem času postali dovezetni za domobransko propagando, vendar je bilo takih ljudi malo. Važen je bil v vsakem kraju prihod oborožene domobranske enote, kar je vsaj oportuniste potegnilo na njihovo stran. Večkrat, vendar ne v številnih primerih, je orientaciji ljudi za domobranci botrovala nepravilna politika NOG do določenega prebivalstva kot npr. na Colu nad Ajdovščino, kjer so ljudje trpeli pomanjkanje, toda gospodarske komisije niso razumele političnega pomena socialnega skrbstva, tudi okrožno politično vodstvo ne, in tako so se na Colu vgnezdili »belogardisti« tako močno, da se mu partizanski aktivisti dalj časa niso mogli niti približati.¹⁷ Nekaj ljudi, ki so bili nagnjeni h kontrarevoluciji, se je našlo sicer povsod,

toda od konkretne politike OF in predvsem od morebitnega prihoda domobrancev je bila odvisno, ali so sploh prišli do izraza. V skrajni črti je domobranska propaganda doživela neuspeh, kar je bilo odsev dejstva, da so bili ljudje že povsod organizirani v OF in so se strinjali z njenim programom popolne narodne osvoboditve in pravičnejše ureditve bodoče družbe. SNVZ je imel poleg borbe proti »brezbožnemu in protinarodnemu komunizmu« v svojem programu tudi obnovev vsega gospodarskega in kulturnega življenja, ki je bilo na Primorskem pred prihodom Italijanov tako bogato. V danem okviru je seveda ta druga komponenta bila le propagandno pomagalo pri uresničevanju prve, osnovnejše. Pri tem jim je prav prišla nemška politika, ki je dopuščala obnovev slovenske kulture, čeprav z določenimi omejitvami. Vodstvo NOG na Primorskem je pravilno dopovedovalo ljudem, da je to le trenutna taktika okupatorja in narodnih izdajalcev. Najvažnejša je borba proti okupatorju, saj bi ta, če se mu pusti zmagati, odpravil vse slovenske šole pa še Slovence povrh.¹⁸

Iz domobranskega letaka, ki se je ohranil v nemškem propagandnem gradivu, je jasno razvidno, da so bile glavne sestavine te propagande zavzemanje za »mir in varnost«, se pravi, borba proti partizanom, za kar so bili predvsem zainteresirani tudi okupatorji, nato pa račun z visoko narodno zavestjo primorskih Slovencev in zato ponujanje slovenske kulture ter slovenskih ustanov. Vse to je bilo začinjeno še s sovraštvom do italijanskega naroda.¹⁹

Kljub tem razglašnim geslom pa je moral polkovnik Kokalj v zaupnem dopisu 21. julija 1944 zabičevati podrejenim, da se morajo vsi zavedati, »da so nam predvsem potrebni vojaki in zopet vojaki. Vsi drugi načrti, ki ravno tako čakajo na reševanje, morajo pred to prvenstveno in najvažnejšo nalogo stopiti v ozadje«. Resnično je ravno zelo majhno število pripadnikov SNVZ bila najbolj zgovorna ilustracija neuspeha domobranskih prizadevanj. Ob istem času, ko je bilo vseh primorskih stražarjev le okrog 1800, je organizacijski štab SNVZ predvideval, da bi se morale njihovo število povečati najmanj za petkrat, da bi SNVZ lahko uspešno opravljal svojo vojaško in kulturno vlogo.²⁰ Iz maja istega leta imamo nemško poročilo, ki navaja, da so nemške oblasti v operacijski coni Jadransko primorje, izključujoč Ljubljansko pokrajino, računale s formiranjem domobranskih oddelkov med Slovenci in Hrvti v skupnem številu 20.000 mož. Večji del bi pri tem moral odpasti na slovenske oddelke, saj je bilo

hrvatskega prebivalstva manj.²¹ Ta načrt se je v danem položaju izkazal za povsem nerealnega, Nemci se za njegovo uresničitev niso dosti prizadevali, saj so tiste ljudi, ki so jih še lahko mobilizirali, bolj vključevali v druge, nemške in delovne enote. Vodstvo SNVZ je bilo pri tem vse bolj prepuščeno samemu sebi in je, kot rečeno, pri tem doživljalo neuspehe. Na višku svojega razvoja je SNVZ štel slabih 2000 mož in še ti so bili bolj slaba vojska, v čemer so si npr. spomladi 1945 edine vse ocene partizanskega vodstva, saj jih po kakovosti primerjajo le še z italijanskimi vojaki. Aretacije stražarjev, ki so simpatizirali s partizani, so bile na dnevnem redu, v dnevnih poveljih pa so včasih večji del prostora zavzemale tiralice za ubežniki. Pripadniki SNVZ so največkrat bežali nazaj v Ljubljansko pokrajino, k četnikom ali pa k partizanom. Mnogo preglavic so vodstvu povzročali prebegi iz ene čete v drugo, tako da je včasih prihajalo do popolne zmešnjave, saj je bilo npr. v juliju 1944 skoraj polovica 8. čete v Postojni na begu. Pri vsem tem se je štab SNVZ krčevito prizadeval, da bi pri nemških oblasteh izposloval odstranitev italijanskih vojakov in miličnikov iz Primorske ter da bi na njihovo mesto prišli domobranci. Verjel je, da bi odhod italijanskih enot iz slovenskih krajev zelo povečal njihov ugled, toda to jim je zaradi svoje maloštevilnosti uspelo le deloma, na Postojnskem in Idrijskem.

Odnos primorskih domobrancev do Italijanov je bil zanimiv in ga ne gre drugače označiti kot nacionalizem, ki je prehajal že v šovinizem. Če prebiramo njihove propagandne sestavke, se zdi, da je poleg vulgarnega protikomunizma njihova edina resna programska postavka bila le še gonja proti Italijanom, pri čemer so dajali v en koš tako fašiste, badoljevce kot italijanske komuniste. V povojni bodočnosti Italijanom niso na Primorskem priznavali nobenih pravic, niti kot manjšini ne. S trditvijo, da OF prodaja Primorsko italijanskim komunistom in siceršnjim protitalijanstvom, so domobranci upali pridobiti na svojo stran vse tiste narodno zavedne Slovence, ki jih je peklilo fašistično raznarodovanje, niso se pa mogli odločiti za skupen program z OF, ker jih je v njej motila vodilna vloga komunistov in vse tisto, kar je iz tega sledilo. Boj za t. i. goriško sredino so bili tudi domobranci in jo zaradi njene neodločnosti tudi oni obsojali. Videti pa je, da so domobranci del teh ljudi uspeli pridobiti zase, da so sodelovali vsaj pri njihovem kulturnem in šolskem delu. Ta proces so v precejšnji meri pospeševali Nemci, ki

so računali na oportunistem in so domobrancem v kulturnih zadevah puščali precej proste roke. Celó v Gorici je bilo nameščenih nekaj slovenskih uradnikov in sodnikov, medtem ko je bilo tega v Trstu manj. Tam si je osebno prizadeval ta proces pospešiti polkovnik Kokalj, vendar je naletel na hud odpor italijanskih fašističnih oblasti. Vse te »uspehe« je potem skušala domobrantska propaganda izkoristiti sebi v prid, kot da ima ona zasluge za to, čeprav je bilo jasno, da to Nemci dopuščajo le z namenom, na tak način zadovoljiti slovensko prebivalstvo, da se ne bi več upiralo, kajti njim je bil v deželi predvsem potreben mir. Vodstvo NOG je moralo v pojasnjevanje te nemške taktike in marionetne vloge domobrancev vložiti precej truda, da so se pojmi povsem razčistili, čeprav ni nikdar grozila resnejša nevarnost, da bi oportunistem prevladal. Zahtevalo je absoluten bojkot vseh teh od Nemcev dovoljenih ustanov, šol in drugih »ugodnosti«. Naj Nemci dovolijo slovenske šole na Štajerskem, pravi neki letak, ki so ga trosili aktivisti po Gorici in s tem pravilno opozorili, da je nemški okupator svoj pravi obraz pokazal že s svojim ravnanjem s Slovenci na Gorenjskem in Štajerskem, ne glede na to, kakšne trenutne načrte je imel v operacijski coni Jadransko primorje. Vse to je čisto navadna nemška slabost, ki ji malo sovražnosti med Italijani in Slovenci kar ustreza.

Pod nemškim pokroviteljstvom in z nemško pomočjo so si primorski domobranci oziroma stražarji resnično zelo prizadevali, da bi primorske Slovence odvrnili od privrženosti k NOG in k OF, toda tudi sami so ugotavljali, da so bili njihovi uspehi zelo neznamiti. Njihov argument, da se borijo proti »slovenstvu tujemu komunizmu« in da so oni Slovenci, ki ne bodo dopustili, da bi njim zavladal kak tujec, je bil ob njihovi popolni podrejenosti Nemcem seveda povsem neučinkovit. Niti slovenski župani na deželi ter slovenski podžupan in sodnik v Gorici, niti slovenska gimnazija in druge šole ter tečaji, niti kulturne prireditve, razna društva, niti protikomunistični odbori in zborovanja ter petje himne »Hej Slovenci« ni pomagalo. O tem piše Pokrajinski odbor OF za Slovensko Primorje 5. februarja 1945: »Na Primorskem ni beli gardi in domobrancem nikjer uspelo dobiti masovne podlage, zlasti pa jim ni nikdar uspelo, da bi še tistim posameznim primerom, kjer so uspeli, dali videz ideološke opredelitve. Že na zunaj nosijo delni, številčno in krajevno omejeni uspehi bele garde in domobrancev, izključno pečat organiziranega, najbolj grobega oportunistizma.«²² Kot že rečeno,

skoraj povsod so se našli posamezniki, ki so iz različnih ali celo slučajnih vzrokov simpatizirali z njimi ali jih celo podpirali, o čemer priča zelo razvejena domobranska obveščevalna mreža, ki je imela poročila prav iz vseh vasi, toda ravno ta poročila so tudi priznavala, da je večina prebivalstva za OF, kar je v pretežni meri veljalo tudi za mesta, kjer so bile domobranske ali nemške posadke. Res jim je na nekaterih področjih, kot je bilo npr. idrijsko, uspelo pridobiti nekaj več ljudi, toda to so bile izjeme.²³ Velikanska večina primorskih Slovencev je prav zaradi svoje visoke narodne zavesti priznavala program OF za svoj ter je zato podpirala NOV in ni priznavala upravičenosti domobranskih argumentov, ki so vodili v sodelovanje z okupatorjem.

Sodelovanje slovenske duhovščine na Primorskem z domobranstvom predstavlja poseben problem. Nadškof Margotti ji je v začetku prepovedal vsako sodelovanje z NOG,²⁴ čeprav OF nikdar ni neposredno obsodil.²⁵ Pozneje pa je celo skušal zbuditi vtis, da simpatizira z NOG in s Slovenci. Tako je potem prišlo do položaja, v katerem je del duhovnikov na podlagi svojega osebnega prepričanja ali tudi oportunitizma sodeloval z domobranci, nekateri so propagirali zanje proti OF in nekateri so imeli celo domobranske oficirske čine npr. v Kobaridu, Tolminu, Postojni itd. posebno močno tovrstno središče pa je bila Gorica, kjer je zelo agilno deloval proti NOG mons. Mirko Brumat. Večina duhovnikov pa je tudi sedaj stala ob strani in se je skušala izogniti opredelitvi, čeprav je bila v začetnem razdobju večina, vsaj po besedah, za OF.

Vodstvo NOG na Primorskem je na začetku označevalo t. i. belogardistično nevarnost za minimalno, toda kljub temu se je moralo soočiti tudi s tem problemom, ki pa seveda še daleč ni bil tolikšen kot recimo v Ljubljanski pokrajini. POOF 3. marca 1944 ugotavlja, da ta domobranska ofenziva ima nekaj uspehov, ki jih skoraj ni bilo moč preprečiti, toda že takoj se je pričelo intenzivno delo vseh organov ljudske oblasti in političnih organizacij za preprečevanje te nevarnosti ter za razkranjanje že obstoječih domobranskih čet. Uporabljana so bila vsa sredstva, od dela z domobranskimi družinami pa do radikalnih sredstev, ko je bilo treba opraviti tudi nekaj likvidacij, tudi duhovnikov. Seveda je največ uspeha imel odločen vojaški nastop proti izdajalskim formacijam, čeprav je videti, da tu niso bile izrabljene vse možnosti. Sestavljeni so bili sezname vseh oboroženih in političnih predstavnikov domobran-

stva in tudi tistih, ki so se zatekali v njihovo varstvo. Aktivisti in terenski delavci so ovirali domobransko mobilizacijo, prepričevali ljudi z letaki in z osebnimi stiki. Vse to je imelo svoj učinek, ki se je kazal tudi v že omenjenem slabem moralnem stanju domobranskih enot. V Postojni je npr. ugotavljal poveljnik SNVS, da dosega komunistična propaganda velike uspehe med vojaki in to celo med tistimi, ki so ravno prispeli iz rekrutne šole v Trstu. Med najučinkovitejše ukrepe za razkroj domobranskih enot je spadala dezertacija iz njihovih enot, po možnosti v partizane. Akcija v tej smeri je potekala neprestano, v njen okvir pa spadata tudi obe vsedržavni amnestiji domobrancev in drugih izdajalcev, vendar tudi na Primorskem to ni imelo preveč velikega odziva. Večja skupina domobrancev je pobegnila iz postojanke v Ilirski Bistrici, iz Ajdovščine ter seveda iz drugih postojank, vendar je šlo le za posameznike. Včasih so po politični kompanji domobranci res pobegnili iz svojih enot, vendar so se potem skrivali ali pa so šli celo k četnikom.²⁶ Poročila raznih civilnih in političnih organov o tem problemu so bila včasih preveč optimistična, medtem ko so seveda domobranci vsak najmanjši uspeh te kampanje seveda zanikali.

Omenili smo že, da v vojaškem pogledu SNVZ nikdar ni pomenil mnogo in to ne samo zaradi svoje maloštevilnosti, ampak skoraj še bolj zaradi svoje notranje moralne nemoči, ki je razkrajala njegovo disciplino in učinkovitost. Nemške vojaške in policijske oblasti so domobranske čete v začetku uporabljale le za straže pri važnejših objektih, kot so bile npr. vodne črpalke, železniške proge, dalje za spremljavo raznih transportov in podobno. V prvem obdobju niso imele nikakršne aktivne vojaške vloge in so se omejevale le na propagandno delo. Tudi pozneje so se domobranci v samostojne akcije proti partizanom le redko spuščali ali pa so to delali v nemškem spremstvu, bili so le kot pomožne sile pri nemških akcijah. V prvem razdobju je bil pomen njihovih postojank predvsem v tem, da so bile postavljene na področjih — sektorjih, ki so bili važni za premikanje partizanskih enot. Tako so s to mrežo majhnih postojank partizanom omejevali akcijski radij in jim oteževali gibanje. V bližini svojih postojank so primorski stražarji vedno postavljali zasede, kjer so prestrezali partizanske patrulje in kurirje. Najnevarnejši so bili pri odkrivanju terencev in aktivistov OF, saj so poznali teren bolje od Nemcev in na ta način so zaprli, mučili ali celo ubili mnogo ljudi, vendar so večino predali potem Nem-

cem, ki so jih pošiljali v koncentracijska taborišča ali na prisilno delo v Nemčijo. Na Idrijskem, od koder sploh izvirajo prvi primorski domobranci, naj bi samo postojanka na Veharšah po pripovedovanju pobila 24 ljudi. Da bi imeli od teh domobranskih čet večjo korist in ker jim je primanjkovalo lastnih enot, so Nemci jeseni 1944, kot že omenjeno, iz njih ustvarili štiri udarne bataljone, ki so bili združeni celo v udarni polk. S tem je večina enot SNVZ izgubila svojo prvotno funkcijo, ki je spominjala na teritorialni princip nekdanjih vaških straž. Ti udarni bataljoni so potem do konca vojne Nemcem in četnikom pomagali zapirati prostor Trnovskega gozda in Hrušice ter so bili prisiljeni sodelovati v vseh večjih akcijah in ofenzivah od jeseni 1944 proti osvobojenemu ozemlju in partizanskim enotam na področju Trnovskega gozda. Predvsem to velja od začetka leta 1945 za oba bataljona v Vipavski dolini, ki sta sestavljala Bojno skupino Ajdovščina in ki so jo Nemci po njenem poveljniku imenovali kar »Gruppe Debelak«. Brigade 9. korpusa so se v hudih bojih pozimi in spomladi 1945 morale spopadati tudi z enotami SNVZ, ki je do zadnjega igral svojo izdajalsko in hlapčevsko vlogo. Že poleti 1944 pa se je 9. korpus boril ofenzivno proti četam SNVZ, saj so bile v letu 1944 napadene skoraj vse njihove postojanke, med temi nekatere zelo uspešno. Največji uspeh v tem okviru predstavlja uničenje 15. čete SNVZ 1. septembra 1944 na Črnem vrhu, toda tudi napade na druge postojanke, predvsem na Št. Peter, Razdrto, Senožče in Vipavo so si primorski domobranci dobro zapomnili.

Konec vojne se je hitro bližal. SNVZ je kljub svoji maloštevilnosti in kljub negativni oceni, ki mu jo je prisodilo vodstvo SLS v Ljubljani, dobil zaradi določenih političnih načrtov in špekulacij večji pomen tudi za ljubljanske politike. Ko se je februarja 1945 tam formiral t.i. Narodni odbor s svojimi organi in 21. februarja ustanovil tudi svojo »slovensko narodno vojsko«, ki naj bi jo predvsem sestavljalo domobranstvo, se je po daljšem oklevanju temu odboru podredil tudi polkovnik Kokalj s svojim SNVZ. Ta sporazum naj bi bil za Narodni odbor pomemben, »saj je računal, da bo čez Primorsko najprej vzpostavil stik z angloameriško vojsko in bi se mogel ob kapitulaciji Nemčije v skrajni sili zateči tja.«²⁷

Ko so se konec aprila zaradi prodiranja 4. jugoslovanske armade in ofenzive 9. korpusa Nemci začeli umikati s Primorske, so morali to z njimi storiti tudi primorski domobranci, če so se hoteli izogniti kazni za svoje

izdajalsko sodelovanje z okupatorjem in za delovanje proti NOG. Še pred tem je komandant 1. slovenskega udarnega polka major Janko Debeljak v Ajdovščini prevzel oblast, in sicer pod četniškim geslom: »Z vero v boga za kralja in domovino!«, kar naj bi predstavljalo prelevitev domobrancev v t.i. jugoslovansko kraljevo vojsko. Toda takoj nato je prišel neizogibni konec. Polkovnik Kokalj je na begu iz Trsta na poti proti Gorici izginil, oziroma ga je ujela Narodna zaščita. Pred 4. armado in 9. korpusom so se domobranske enote iz Postojnskega, Idrijskega in končno iz Vipavske doline umaknile skozi Gorico čez Sočo v Furlanijo, kjer so se skupaj z drugimi kolaboracionističnimi silami predale britanski armadi. Nekaj domobrancev, ki se niso čutili preveč krive, je pred tem dezertiralo in ostalo doma. Beg ni uspel domobranski posadki pri Sv. Ivanu v Trstu, ki je bila zajeta, ter tolminskim in kobarškimi domobrancem, ki so jih partizani pri umiku deloma uničili, deloma pa ujeli in so se potem zagovarjali pred ljudskim sodiščem.²⁸ Del idrijskih pripadnikov SNVZ iz postojanke na Veharšah pa se je skupaj s Slovenskim domobranstvom iz Ljubljanske pokrajine umaknil na Koroško. Primorskih domobrancev, ki so se umaknili v Furlanijo, pa za razliko od onih na Koroškem, Britanci potem niso izročili našim oblastem.

Tako se je končala neslavna zgodovina primorskega domobranstva. Beg pred narodno-osvobodilno vojsko in predaja zaveznikom je samo formalna potrditev dejstva, da je že prej doživelo popoln neuspeh in poraz kljub podpori okupatorja. Zavedno primorsko ljudstvo je kljub hudim preizkušnjam z redkimi izjemami odklonilo tudi »domobranske« sirene.

OPOMBE

1. O tem glej situacijska in politična poročila SLS s Primorske v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (AIZDG), domobranski fondi, fasc. 122/III. O tem govori tudi razprava dr. Iva Juvančiča »Primorski Narodni svet — Goriska sredina in OF — NOB«, objavljena v Primorskem dnevniku v Trstu od 5. 8. do 26. 8. 1970. — 2. Arhiv CK ZKS, poročila VOS iz Ljubljane, marec 1943. — 3. AIZDG, domobranski fondi, »Vesti« 12. 1. 1943, fasc. 111 a. — 4. Matija Tratnik, Temna zarja na Primorskem (1940 do 1945), Koledar Svobodne Slovenije 1951, Buenos Aires 1951, str. 143. — 5. AIZDG, domobranski fondi, fasc. 274/III. — 6. Arhiv CK ZKS, poročila VOS iz Ljubljane, nov. 1943. — 7. AIZDG, domobranski fondi, »Vesti« 5. 2. 1944, fasc. 111 b/V. — 8. Globocnikov dopis, Tgb. št. 790/43 A. Z. 1093, AIZDG, domobranski fondi, fasc. 5.

— 9. Verordnungs- und Amtsblatt des Ober. Kommissars in der OZAK, št. 4, 7. 12. 1943 — 10. Globocnikov dopis! — 11. Zaupna naredba inšpektorja SNVZ št. 13 (24. 3. 1945) in št. 14 (29. 3. 1945), AIZDG, domobranski fondi, fasc. 4. — 12. Dopis stotnika Langa inšpektorju iz Gorice št. 278 (25. 7. 1944), AIZDG, domobranski fondi, fasc. 14. — 13. »Junaku v spomin«, Toiminski glas, leto II, št. 5 (3. 2. 1945). — 14. Zaupna naredba zastopnika inšpektorja majorja R. Ferencaka št. 31 (5. 9. 1944), AIZDG, domobr. fondi, fasc. 4. — 15. Nace Hladnik, Domobranstvo v idrijskem kotu, Vestnik-Noticiero, leto XII, št. 9, Buenos Aires 1961, str. 240. — 16. AIZDG, nemški fondi, fasc. 201/II. — 17. Dopis Predsedstva SNOS PNOO 25. 11. 1944, AIZDG, part. fondi, fasc. 540/VI. — 18. Okrožnica PNOO o politizaciji šolstva 22. 1. 1944, AIZDG, part. fondi, fasc. 540/III. — 19. AIZDG, nemški fondi, fasc.

202/IV. — 20. Zaupni dopis inšpektorja SNVZ št. 100 (4. 7. 1944), AIZDG, domobr. fondi, fasc. 5. — 21. Poročilo ppolk. Kuhna in majorja Degenerja o službenem potovanju po Italiji, National Archiv Washington, T-175, R-8. — 22. AIZDG, part. fondi, fasc. 540/VI. — 23. Za Idrijsko glej prispevek Naceta Hladnika o domobranstvu v idrijskem kotu! — 24. France Bevk, Apostolski blagoslov — narodnim izdajalcem, Partizanski dnevnik, št. 306, leto II, 18. 11. 1944. — 25. Branko Marušič, Goriški periodični tisk o NOB zadnje mesece vojne, Boj za svobodo, Trst 1975, str. 140. — 26. Poročilo IOOF za Primorsko Slovenijo 19. 8. 1944, AIZDG, part. fondi, fasc. 540/V. — 27. Ivan Križnar, Slovensko domobranstvo, Ljubljana, v ilegali IV, Ljubljana 1970, str. 285. — 28. Andrej Pagon-Ogarev, Osvoboditev Tolmina dne 30. aprila 1945, Tolminski zbornik 1975, str. 17.

GRADITEV LJUDSKE OBLASTI IN OBNOVA V LJUBLJANI V LETIH 1945—1947

MARJAN DRNOVŠEK

»Prišel je dan, katerega smo tako težko pričakovali. Ljubljana je osvobodjena, Ljubljana je resnično svobodna in se zbuja k novemu življenju. Hvala vam junaki!«¹ Dan osvoboditve, sončna sreda 9. maja, in naslednji dan sta bila praznična dneva. Ljubljanci so navdušeno pozdravljali osvoboditelje na okrašenih ulicah. Radio Svobodne Ljubljane je začel oddajati že prvi dan svobode ob 6,30 zjutraj, istega dne pa je izšla tudi prva številka Slovenskega poročevalca izdana v svobodi. Sledil je sprejem Narodne vlade Slovenije na Kongresnem trgu 10. maja, dva dni kasneje je bila počastitev padlih na istem trgu in v nedeljo, 13. maja, je bil prvi partizanski miting na Taboru. Na večer Titovega rojstnega dne, 25. maja, so zagoreli kresovi na okoliških hribih, naslednji dan pa je tov. Tito obiskal Ljubljano in spregovoril množici z balkona Univerze, popoldne pa se je sprehodil po ljubljanskih ulicah.

VOLITVE V ORGANE 0F MAJA 1945

Osvoboditev Ljubljane pomeni za delo KPS, OF in njenih množičnih organizacij le prehod iz ilegalnega v legalno stanje. Njihova dejavnost v zadnjih dneh pred osvoboditvijo je bila skoraj javna. Osvobodilna fronta ni bila samo politični, temveč tudi oblastni dejavnik v vsem obdobju NOB. In prav Ljubljana je imela pomembno vlogo pri nastanku

in razvoju OF, o čemer je govoril tudi Boris Kidrič na sprejemu Narodne vlade Slovenije 10. maja v Ljubljani.

Vojaško in civilno oblast v mestu je po osvoboditvi začasno prevzela Komanda mesta Ljubljane, medtem ko je bila politična oblast trdno v rokah OF, ki je tudi že opravljala del oblastnih funkcij. Na ljubljanski mestni občini je prevzel oblast »začasni mestni terenski odbor OF«, ki ga je imenoval glavni terenski odbor OF. Na dan osvoboditve je izdal okrožnico, naslovljeno na občinske uradnike, mestne zavode in podjetja z apelom: »... da z dostojanstvom in mirom pozdravljate naše hrabre čete ter jih sprejemate z vsemi onimi častmi, ki so si jih zaslužili s svojim požrtvovalnim osvoboditeljskim delom.«² Za začasnega nosilca županskih dolžnosti je bil postavljen mestni višji svetnik dr. Arnošt Brilej, za člane »začasnega mestnega odbora OF« pa Stane Gašperšič, ing. Dušan Gregorka, Boris Kogovšek, Stane Miklavčič, Igor Puc in Bojan Šega.

Komanda mesta Ljubljane s sedežem v Kazini je naslovlila prve odredbe in razglase na ljubljansko prebivalstvo z namenom: »... da se zagotove potrebni javni red in mir, osebna in imovinska varnost.«³ Že 10. maja je izšla prva odredba, s podpisom komandanta mesta Ljubljane ppolk. Jožeta Borštnarja, s sledečimi zahtevami: